

STRUČNÁ HISTORIE STÁTŮ

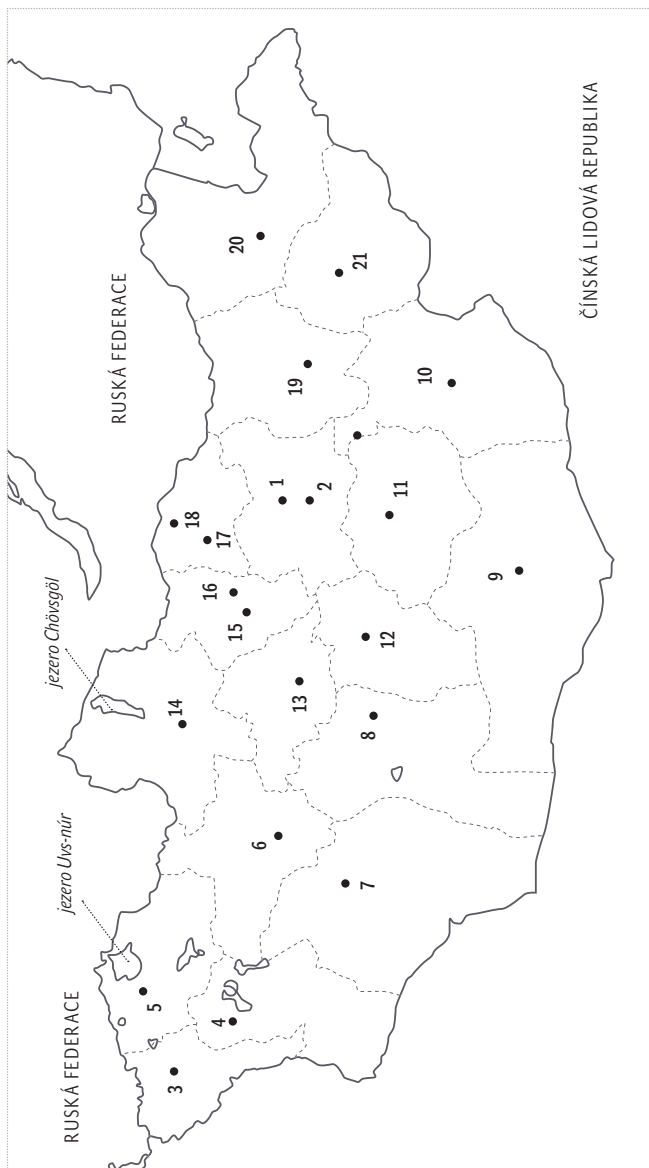
MONGOLSKO

*Michal
Schwarz*

1. Ulánbátar; 2. Dzúnmod; 3. Ölgí; 4. Chovd; 5. Ulángom; 6. Uliastaj; 7. Altaj; 8. Bajanchongor; 9. Dalandzadgad; 10. Sajnsand; 11. Mandalgov; 12. Arvajchér; 13. Cecerleg; 14. Mörön; 15. Bulgan; 16. Erdenet; 17. Darchan; 18. Süchbátar; 19. Öndörchán; 20. Čojbalsan; 21. Barún-urt; 22. Čoir

S T R U Č N Á H I S T O R I E S T Á T Ů

Mongolsko

MICHAL SCHWARZ

NAKLADATELSTVÍ LIBRI, PRAHA 2010

Knihu vychází ve spolupráci s pro.libri, o. s.

Knihu laskavě podpořila Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně (grant MUNI/21/BLA/2009).

Odborné připomínky k rukopisu a přepisu mongolských jmen laskavě poskytli prof. RNDr. Václav Blažek, CSc., a Bc. Ondřej Srba.

© Michal Schwarz, 2010

© Libri, 2010

ISBN 978-80-7277-462-3

Obsah

Předznamenání	8
Úvod aneb Mongolsko ve zkratce	9
Lidé	13
Národy	14
Kmeny	16
Prehistorie	17
Dějiny před zformováním Mongolské říše	18
Siung-nu (209 před n. l.–93 n. l.)	18
Sien-pej (1.–3. století n. l.)	21
Žou-žan (330–555 n. l.)	22
Turkický kaganát (552–745)	23
Ujgurský kaganát (745–840)	24
Kitanové a stát Liao (907–1125)	25
Džurčeni a dynastie Ťin (1115–1234)	26
Formování mongolských kmenů	27
Temüďžin – Čingischán a vznik Mongolské říše	29
Zahájení výbojů	32
Kulturní rozvoj	34
Říše po Čingischánovi	35
Linie chánů	37
Ögödej-chán	37
Güjük-chán	38
Möngke/Mönch-chán	38
Chubilaj-chán	39
Čína za mongolské nadvlády	40
Chánové po Chubilajovi	41
Chánové po vyhnání z Číny	44
Ojratí versus Chalchové	50
Mongolové v západní Asii	51
Zlatá horda	51
Čagatajský chanát	51
Ílchánové	52
Džungarský chanát	53
Mandžuská nadvláda	55
Příchod Rusů	57

Číňané versus Rusové	58
Mongolsko-ruské vztahy	59
Začátek 20. století	61
Konec mandžuské nadvlády	63
Vyhlášení nezávislého Mongolska	65
Ruská reakce	67
Čínská republika	68
Konference v Kjachtě	70
Ohrožení autonomie	72
Japonské nebezpečí	73
Čínská anexe	73
Bolševici dobývají Východ	74
Počátky moderní mongolské kultury	75
Příprava „revoluce“	76
Další vazby na Rusko	78
Vyjednávání v Rusku	79
Ungernova epizoda	80
Obnovení mongolské vlády v Chüře	81
Vývoj po roce 1922	88
Pozadí vzniku Mongolské lidové republiky	88
Události v Chüře	89
Zahájení teroru a sovětizace	93
Nová sovětská kultura a hospodářství	95
Mongolský odpor	99
Genden a Stalin	101
Čojbalsan a Stalin	104
MLR za 2. světové války	110
Mongolové v bojích 2. světové války	111
Nezávislost MLR na Číně	112
Hospodářství a kultura za stalinismu	112
MLR po Čojbalsanovi	116
Cedenbalova éra	118
Nové zahraniční vztahy	122
MLR a sovětsko-čínská roztržka	123
Hospodářství a kultura 70. a 80. let	125
Socialistické instituce	128
Zahraniční obchod za socialismu	128

Demokratizace a první svobodné volby	130
Analýza revoluce	133
Změny vládních institucí	135
Vývoj v letech 1992–1996	137
Ekonomický propad	137
Střídavá vítězství opozice a MLRS (1996–2008)	139
Rok 2009	142
Zahraniční vztahy demokratizovaného Mongolska	142
Ekonomický vývoj	144
Civilizační procesy a problémy	146
Mongolská tradiční kultura	146
Buddhismus v Mongolsku	149
Česko-mongolské vztahy	153
Výběr literatury	158
Chronologie významných událostí	161
Přehledy	169
Encyklopedické heslo	173
Důležité informace pro cesty do Mongolska	180
Zastupitelské úřady	181
Internetové adresy	181
Jazyková první pomoc	183
Důležitá mongolská slovíčka:	183
Seznam zkratk	184
Slovníček méně známých výrazů	186
Resume	189

Předznamenání

Předkládaná knížka se zaměřuje hlavně na moderní dějiny a je třeba otevřeně říct, že na jejich sepsání zatím nepřišel ten správný čas. Při studiu pramenů i literatury příliš často narážíme na politickou stylizaci a disharmonii v časových i statistických údajích, a omyly proto nelze vyloučit. Svazek pro edici *Stručná historie států* vychází jako dílčí výstup a s podporou drobného grantu *Mongolské jazyky a dějiny mongolských národů* (MUNI/21/BLA/2009) na Masarykově univerzitě v Brně. Poděkování tedy patří grantovému fondu FF MU, a především prof. RNDr. Václavu Blažkovi za účast v grantu, vedení v doktorském studiu a za dlouhodobou podporu. Studijní pobyty v Mongolsku, ČLR, Ruské federaci a ve Vídni autor absolvoval pod záštitou MŠMT ČR. Stáž ve Vídni v rámci programu stipendia Aktion umožnila laskavá supervize pana prof. Waltera Pohla z Vídeňské univerzity a Rakouské akademie věd. Kniha by nemohla vzniknout ani bez zaměstnání autora ve Výzkumném záměru *Střediska pro interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází jazyků moderních* (MSM 0021622435) na MU v Brně. Čínská jména jsou zapsána českou transkripcí.

Autor

Úvod aneb Mongolsko ve zkratce

Mongolsku se poeticky říká *Země modré oblohy* nebo *Země trav*. Oba názvy jsou výstižnou charakteristikou slunného počasí (až 257 dnů v roce) a vonných pastvin. Kromě rozlehlých stepí patří k hlavním ekosystémům Mongolska poušť Gobi na jihu, lesnaté oblasti s velkými jezery na severu a pohoří Altaj, Changaj a Chentej. Mongolské podnebí je kontinentální s drsnými mrazivými zimami, které se už v září ozývají náhlými smrtícími vánicemi. Pastevcům a jejich stádům ve stepích nejvíce škodili vlci. Nomádi se jim bránili nejen se zbraní v ruce, ale i šamanskými praktikami a magickým myšlením: vlk se stal jejich nejrozšířenějším totemovým zvířetem. Život kočovníků závislý na přírodě a orientaci pomocí hvězd, slunce a významných bodů v krajině dal vzniknout kultu nebe (tengrismus) a hor. Od nebes odvozovali svou výjimečnost už vládci starších kočovných kmenů a jeden kmen přijal i jméno Modří Turkité (*Kök-türk*), vedle kterých známe Modré Tatary a později i Modré Mongoly (*Chöch-mongol*).

Pro usdlé civilizace Číny a Evropy byly stepi prostorem barbarských nájezdníků. Dodnes je svět stále fascinován tím, že docela nepočtené národy ovládly ve 13. století většinu Eurasie včetně lidnaté Číny a vytvořily tehdy nejrozsáhlejší zónu „volného“ obchodu pod správou chánů. Díky ní do nitra Asie pronikli i první evropští cestovatelé. Mongolové kontrolovali na vrcholu expanze území o rozloze 33 milionů km², což je téměř čtvrtina povrchu souše na planetě. Šlo o dosud nejrozsáhlejší impérium v lidských dějinách, tehdy s více než 100 miliony obyvatel. Mongolský vklad do světové historie se ale neomezil jen na geopolitické dědictví chanátů, vládní dynastie v Íránu (Ílchánové), Indii (Mogulové) a Zlatou Hordu. Pohyb obchodních karavan přinesl ze Střední Asie mor, jemuž během pouhých pěti let (1347–52) podlehla třetina obyvatel v Evropě. Náhlý nedostatek pracovních sil zde změnil ekonomické podmínky, vyvinul tlak na zavádění nových technologií a nepřímo podnítil vývoj průmyslové společnosti a kapitalismu.

Mongolskou expanzi vyvolala přelidňenost stepí a nedostatek potravinových zdrojů; přesto ji inicioval jediný člověk: Temüdzin – pozdější Čingischán. Jeho rodinu přitom po otcově smrti vyloučili z kmenového společenství a ponechali na pospas osudu. Temüdzin zažil v dětství strádání, byl odvečen do otroctví a nepřátelské kmeny mu unesly manželku. Všechno přežil díky bystrosti a umění navazovat strategicky důležité vztahy. Jeho politickým cílem bylo ovládnout sousední kmeny a zamezit dalšímu příkoří. Mír mohl být podle logiky stepních válečníků dosažen jen podřízením nebo porážkou sousedních států. V expanzi Čingischánovi pomohly zkušenosti s etnickou politikou a schopnost přejímat a rozvíjet bojovou taktiku. Nejprve sjednotil nejbližší turkomongolské kmeny a podle tradice se nechal zvolit chánem. Pak zahájil podřizování vzdálenějších států – kdo se nepřidal dobrovolně, byl přinucen bez ohledu na množství prolité krve. Vojsko bylo organizováno podle osvědčeného systému hierarchie oddílů desítek, stovek, tisíců a desetitisíců vojáků, ale za vůdce oddílů dosazovali i schopné jedince nízkého sociálního původu.

Kontinentální výboje vedli již záhy mladí synové Čingischána, takže jeho smrt expanzi nezastavila. Mezi Čingischánovými potomky ale brzy převážily spory o moc. Mongolové oslabili zejména po pádu mongolské dynastie Jüan (1206–1368), kdy se museli stáhnout z Číny a začala se tříštit jejich kmenová soudržnost. Nová čínská dynastie Ming (1368–1644) toho obratně využívala a střídavě podporovala soupeřící kmeny západních Ojratů a východních Chalchů. V 17. století se Mongolové podřídili expandujícímu kočovnému etniku Mandžů a tím nepřímo čínské říši, kterou tunguzští Mandžuoové dobývali už od 16. století a nakonec v Číně vyhlásili novou dynastii Čching (1644–1911). Nejprve navázali s Mandžuy spojení jižní Mongolové, kteří stačili přejmout více prvků čínské kultury a směřovali k větší nezávislosti na kmenech na sever od Gobi. Dnes je jejich území součástí Čínské lidové republiky se statutárním označením Autonomní oblast Vnitřní Mongolsko. Mongolové na sever od Gobi se k čchingské říši přičlenili ve druhé polovině 17. století. Díky „velké hře“ o Tibet a Střední Asii v 19. století zůstalo jejich území odlišným tzv. Vnějším Mongolskem. Mandžuoové sami se postupně počínštili a přejali čínský administrativní

system. Podle něj byla ve Vnitřním i Vnější Mongolsku zřízena sídla dohlížejících úředníků (ambanů). Ti si zavazovali mongolské aristokraty udělováním formálních říšských titulů a platem ze státní pokladny. Mandžouové podporovali v Tibetu a Mongolsku zdejší formu buddhismu (zvanou též nepřesně lamaismus), který snižoval ekonomické a operativní možnosti nomádů a tím nepřímo i hrozby povstání proti říši.

Teprve úpadek dynastie Čching, polokoloniální postavení Číny a protimandžuské hnutí vedly Mongoly ve Vnější Mongolsku k vyhlášení samostatného státu roku 1911. Původně měl sdružit všechna Mongoly obývaná území, jenže mocnější sousedé vznik nového státu nepodpořili. Protože se Mongolům nedařilo získat uznání nezávislosti od Čínské republiky vyhlášené se začátkem roku 1912, hledali pomoc u jediné geopolitické alternativy – u carského Ruska. První dohoda (1912) se však týkala prakticky jen obchodních vztahů. Čína byla v první polovině 20. století díky vnitřním bojům militaristických klik i japonské agresi oslabená a až na výjimky vládla ve Vnější Mongolsku pouze formálně.

Rusko-čínsko-mongolská konference v Kjachťě roku 1915 potvrdila autonomní samosprávu Vnějšího Mongolska, ponechala ho ale v rámci Čínské republiky; Čína se s Ruskem v rámci smlouvy dohodla, že ani jedna strana ve Vnější Mongolsku neumístí vojska. Smlouva se stala bezpředmětnou roku 1919, kdy si Čínská republika pod záminkou japonské expanze Vnější Mongolsko znovu plně podřídila a přinutila Mongoly k dohodě o zrušení autonomní samosprávy. V Rusku mezitím proběhla bolševická revoluce a nová vláda obnovila expanzi na východ: části vojáků z poražených protibolševických oddílů atamana Semjonova se pod vedením Ungerna von Sternberga podařilo utéct do Vnějšího Mongolska, roku 1921 obsadili (na druhý pokus) hlavní město Chūrě = Urgu a na chvíli zde založili novou buddhistickou vládu. Už v červnu ale Mongolové s Rudou armádou Ungerna vyhnali. SSSR pak ve Vnější Mongolsku uplatňoval dvojí politiku: prosazoval vlastní zájmy, ale na oko respektoval čínskou nadvládu. Roku 1924 Mongolsko změnil v Mongolskou lidovou republiku (MLR), podřídil si ji a kompletně sovětizoval. Kominternu se přitom neomezovala jen na MLR; její agenti operovali i ve Vnitřním

Mongolsku, ve vlastní Číně a Koreji, kde všude podporovali a organizovali buňky komunistů.

Kuomintangská Čína souhlasila s oficiálním uznáním samostatnosti MLR až během dohod po 2. světové válce, ale podělala ho referendem v roce 1945. Oficiální samostatnost MLR přiznala na začátku roku 1946. Teprve tehdy přestala být MLR jen loutkovým státem a až tehdy navázala se SSSR „skutečně“ oficiální diplomatické vztahy. Za Stalina se MLR dočkala politického teroru, čistek a po 2. světové válce intenzivní socialistické výstavby. Sovětský svaz ve spolupráci se zeměmi RVHP Mongolsko modernizoval a téměř plně dotoval.

MLR se dočkala demokratizace po revoluci roku 1990 (a rozpadu SSSR) a roku 1992 se změnila na Mongolskou republiku, zkráceně Mongolsko. Formálně se demokratizovala i Mongolská lidově revoluční strana. Nyní je nejstarší komunistickou stranou na světě a z mnoha důvodů zůstává v Mongolsku nejsilnějším politickým subjektem. Mongolská republika se v dnešních hranicích rozkládá na 1,1 % světové pevniny (je 19. nejrozsáhlejší stát), ale s 0,039 % světové populace ob-
sazuje až 140. místo co do lidnatosti.

Mongolové bydlí tradičně v lehce stěhovatelnej jurtě (mongolské slovo *ger* znamená i „domov“) se vstupem z jihu. Uvnitř bývá u stěn nábytek: bedny ze dřeva, lůžka a u severní stěny je čestné místo pro rodinné fotografie nebo předměty buddhistického ritu. Poblíž nízkého vstupu se odkládají například postroje na zvířata a nádoby s vodou a potravinami. Uprostřed jurty stojí mezi dvěma sloupky, podpírajícími konstrukci střechy, kamínka na vaření s kouřovodem skrze stře-
chu. Mezi kamny a zadní stěnou bývá nízký dřevěný stolec a čtyřnohé stoličky na sezení. Prostor od zadní stěny vpravo (tedy od vstupu vlevo) je zpravidla vyhrazen mužům, druhá strana ženám a nejčestnější místa se nachází u severní osy poblíž rodinného „oltáře“. V terénu je jurta velmi útulným pří-
bytkem. Za socialismu ale byli lidé soustředěni do menších obcí a měst; dnes proto bydlí stejně často v malých dřevěných domcích nebo v omšelé panelové případně cihlové zástavbě.

Jako tradiční oděv se zejména na venkově ještě stále nosí mnohdy ozdobný *dél*: kabátec sahající zhruba pod kolena s dlouhými rukávy, který si muži v pase pevně ovazují několi-

kanásobným omotáním dlouhým pruhem látky; vzniklé prostory v záhradří délu slouží jako kapsy. Specifické jsou i tradiční pokrmy: vedle všech zkonzumovatelných částí těl zvířat (maso se jí obvykle vařené a za nejlepší platí tučné části) jde o *cagán idé* „bílé jídlo“: stravu z mléčných výrobků jako máslo (stlučené i přepuštěné), sýr, tvaroh, *árúl* (sušené kousky tvarohu) a *öröm* (kousky sušené smetany). Z mléka a smetany se vaří lehce slaný čaj – *súté cé*. Tradičně koňské mléko Mongolové nechávají zkvasit na alkoholický kumys zvaný *ajrag* a mohou z něj pálit i *archi* – vodku s cca 20 % alkoholu. Průmyslově a nikoli z mléka pálená vodka se 40 % alkoholu se nyní také nazývá *archi* a nejznámější značkou je Čingis (Chinggis).

Po Čingischánovi je kromě hlavního letiště v Ulánbátaru pojmenováno i nejoblíbenější mongolské pivo. Za dob SSSR se do Mongolska rozšířil chléb a vedle nabídky supermarketů lze nyní v ulánbátarských restauracích okusit snad všechny hlavní světové kuchyně.

Lidé

Kam sahá původ mongolských etnik a kde dnes žijí? Dnešní Mongolsko obývá jen třetina (2,8 z téměř 9 milionů) populace, která hovoří mongolskými jazyky. Většina žije mimo hranice republiky a některé drobné skupiny se již prakticky plně asimilovaly mezi okolní národy. Podle archeologických a paleografických dokladů pochází altajské kmeny z Vnitřní Asie z okolí severozápadu dnešního Mongolska (pohoří Changaj). Lingvisté předpokládají, že turkické, mongolské a tunguzské národy, se kterými jsou příbuzní i Japonci a Korejci, tvořily v minulosti altajské kontinuum, které se začalo štěpit již na začátku pátého tisíciletí před n. l. a postupně se formovaly jednotlivé větve a etnika, jak je známe dnes. Ve 13. století našeho letopočtu už byly hlavní jazykové skupiny rozrůzněné. Čingischánově expanzi předcházela složitý proces mezikmenových válek a uzavírání aliancí. Díky tomu se jednotlivé kmeny a jazykové skupiny druhotně mísily.

Step, pastviny a tajga dávaly nomádům obživu lovem, sběrem a kočovným pastevectvím. To na rozdíl od sousední zemědělské Číny limitovalo hustotu osídlení a znamenalo závis-

lost na lokálních klimatických změnách. Vegetačně nepříznivá léta vedla k úbytku stád a potravinových zdrojů. V dobách populačního růstu je nomádi získávali nájezdy do Číny a expanzemi po celé Eurasii. Zde mají původ i vlny stěhování národů z východu na západ stejně jako výboje Čingischána a jeho potomků. Část mongolských kmenů se v 17. století usídlila až na východním okraji Evropy. V podmínkách dnešního globalizovaného světa Mongolové migrují za studiem a prací do rozvinutých západních států a USA.

Národy

Lidé, kteří hovoří mongolskými jazyky, žijí v největším počtu na území Číny (kolem 6 milionů lidí), Mongolska (přes 2,8 milionů lidí), Ruské federace (380 tisíc) a Afghánistánu (desítky). Jazykově odlišené národy lze dělit na hlavní „centrální“ skupinu etnik rozšířených po celém mongolském areálu, jižní národy usazené v ČLR a etnika na periferii. V centrální skupině najdeme vlastní Mongoly, Burjaty, Kalmyky, Ojraty, Ordosany a Chamnigany.

Vlastní *Mongolové* se dělí na tzv. Chalchské Mongoly (2,7 milionů) v Mongolsku, pojmenované podle řeky Chalcha, a přes 5,8 milionů Mongolů v ČLR; kromě toho žije asi 12 000 Mongolů i v Ruské federaci. V Mongolsku vytlačili dominantní Chalchští Mongolové ostatní etnika k severním, západním a východním hranicím. Mongolové jsou v ČLR koncentrováni nejvíce v Autonomní oblasti Vnitřní Mongolsko, v Ujgurské autonomní oblasti Sin-ťiang a v provinciích Liao-ning, Ťi-lin, Chej-lung-ťiang, Che-pej, Che-nan, Čching-chaj, S'-čchuan, Jün-nan, Kuej-čou a v Pekingu (kompletní přehled s čísly viz Přehledy).

Burjati žijí hlavně v Ruské federaci (380 000), kde se dělí na předbajkalské a zabajkalské, dále v Mongolsku (65 000) a ČLR (65 000). Předbajkalští Burjati žijí na západ od Bajkalu a přijali křesťanství, zabajkalští na východě zůstali v původním kulturním prostředí a vyznávají tibetský buddhismus. Burjati v Mongolsku a Rusku dnes užívají azbuku a ruštinu často ovládají lépe než burjatštinu.

Potomci *ojratsko-kalmyckých kmenů* dnes čítají asi půl milionu osob. Jejich kmeny tvořily původně jeden celek a v 17. sto-

letí se přesunuly přes Sibiř na západ do stepí okolo řeky Volhy. Jedna jejich část zůstala dodnes v RF (175 000) v Kalmycké republice s centrem v Elistě; ostatní se kvůli šíření islámu vrátili okolo roku 1771 zpět na východ do západního Mongolska (206 000, z toho 139 000 vlastní Ojrati, 55 100 Dörvödi/Derbeti, 11 400 Torgúti), kde se postupně chalchizují, a také do ČLR do Ujgurské autonomní oblasti Sin-tiang (106 000 Torgútů) nebo k jezeru Čching-chaj do stejnojmenné provincie (33 000 tzv. Chöch-nurských Ojratů).

Ordosané jsou spíše regionální kmenovou strukturou na vrchovině Ordos než samostatným národem s populací okolo 100 000 osob. A nakonec vzdálenější *Chamniganové* se na severovýchodě Mongolska dělí na vlastní mongolské (2 000) a několik příbuzných evenkských rodin.

Všechny národy centrální skupiny zasahují i do Číny, kde v provinciích Kan-su a Čching-chaj žijí „jižní“ mongolská etnika *Mongghul* a *Mangghuer* (souhrnně se jim říká i *Monguoři*: 152 000 osob), *Po-nan* (či Pao-an 16 500), *Tung-siang* (též Santa 513 000) a dále *Šira-jugurové* (6 000), kteří jsou lingvisticky na pomezí mezi centrální a jižní skupinou. Nejpočetnější Tung-siangové jsou muslimy, většina ostatních etnik jižní skupiny vyznává tibetský buddhismus.

Spíše k periferním etnikům lze řadit *Dagury* (120 000), kteří žijí v sousedství s tunguzskými národy na severovýchodě ČLR a z části v Mongolsku. Nejodlišnější jsou *Mogholové*, kteří se po příchodu do Afghánistánu ve 13. století ocitli v izolaci. Ještě před sovětskou invazí v 70. letech 20. století byli okolo Herátu známi jedinci s aktivní znalostí jazyka. Dnes z několika tisíc Mogholů zná původní jazyk už jen několik desítek a většina se íránizovala podobně jako Hazárové, kteří byli také zčásti mongolského původu. Asimilované skupiny v jihočínských provinciích, Nepálu, Íránu a okolních státech už mezi Mongoly jazykem nepatří, i když o svém etnickém původu často vědí.

V samotném Mongolsku tvoří mongolské národy a kmeny přes 90 % populace (viz Přehledy). Zvláště zajímavé skupiny představují Darigangové, Darchati, Urianchajci a nepočetní Cátani, z nichž zejména ti poslední žijí na severu v lesnaté tajze a chovají soby. Z turkických etnik jsou nejpočetnější Kazaši (nyní 3 %, dříve 6 %), kteří sídlí na západě země a nyní často

odchází do bohatšího Kazachstánu; dále Tuvinci (0,2%), Ujguři a Uzbeki. Ve městech žijí malé komunity Rusů a Číňanů a v Ulánbátaru nepočtená mezinárodní společnost podnikatelů, obchodníků a pracovníků rozvojových organizací.

Kmeny

Rozdělení národů podle jazyků neodpovídá kmenovému pozadí. Klanová příbuznost vznikala u kočovníků přirozeně v pokrevní linii štěpením, anebo mohla být získaná: dobrovolně sňatkem, utvořením politické aliance (tím mohl vzniknout i zcela „nový“ kmen) nebo postupnou asimilací. Známe i případy nedobrovolné asimilace po podřízení mocnějším kmenem. Kmeny nemávaly ve stepi stabilní teritoria. Za Čingischána se hranice mezi kmeny začaly stírat zejména po administrativní reorganizaci populace na území desítek, stovek, tisíců a desetitisíců rodin. Okraje kmenových teritorií místy vzaly za své a některé nové celky byly naráz multietnické.

Rozsáhlá území tisíců a desetitisíců rodin byla zvláště dělena na správní jednotky tzv. „levých“ a „pravých“ korouhví nebo praporů (také se jim říkalo „křídla“), které zůstaly dodnes zachovány v ČLR. A také jejich ambiciózní vůdci se mohli odštěpit a vstoupit do aliance s jiným národem nebo s jinou skupinou, aby s ní později splynuli. Kmenová struktura se tedy od doby Čingischána do dneška změnila. Hlavní kmenové skupiny, které uvádí *Tajná kronika Mongolů* jako Najmani, Ke-rejté, Bordžiginové, Tataři, Merkité aj., se postupně dělily na dnes nejnámější mongolské, burjatské a ojratské kmeny (abecedně): Bajad, Barga, Congol, Čachar, Darchat, Dariganga, Derbet, Dzachčín, Džalajt, Džirim, Džosotu, Džúúda, Gorlos, Charčín, Chorčín, Chotgojt, Choton, Mjangat, Olet, Ordos, Sartúl, Tümet, Udzemčín = Šilingol, Uláncab, Urat, Urianchaj (více viz Přehledy). Jednotlivé kmeny se liší zvyky a stylem odívání, a proto o nich etnografové často píší jako o samostatných národech. Dochovaná orální historie mnohdy umožňuje sledovat jejich původ ve vztahu k Tajné kronice a díky složitým etnohistorickým vztahům jsou některé mongolské subkmeny turkizované nebo naopak kmeny původem turkické pomongolštěné.

Prehistorie

První doklady osídlení Mongolska člověkem dnešního typu pochází z mladšího paleolitu (cca 30 000 let před n. l.), kdy se kontinentální populace šířila po Eurasii a dostala se přes Beringovu úžinu do Severní Ameriky. K nejznámějším nalezištím koster člověka dnešního typu patří jeskyně Gurvan (nebo Chojt) cencherín v západomongolském ajmaku Chovd a významná naleziště ve středním a východním Mongolsku (Tamsagbulag, Kere-úl, Moiltyn-am). Z doprovodných nálezů ženských figurek archeologové usuzovali na matriarchální zřízení. V období neolitické revoluce (od 3. tisíciletí před n. l.) obyvatelé stepí rozvíjeli techniky lovu zvěře, zmnožili populaci a docházelo ke stykům s kulturami jižní a východní Sibiře. Oblasti ve východním Mongolsku umožňovaly vedle lovu a rybolovu i obdělávání půdy a tím i stabilní osídlení: dochovaly se základy do země polozapuštěných domů a střepy keramických výrobků (Derevyanko & Dorj in: *History of civilisations of Central Asia III.*, 1996: 175). V 2. a 1. tisíciletí před n. l. (doba bronzová) se ve středomongolských stepích rozšířilo také pastevectví. Lovci současně sledovali migrující zvěř a přivykali kočovnému způsobu života. Deskové hroby dokazují rozvoj rané duchovní kultury, loveckou magii zase skalní malby a rytiny pádící zvěře na stojících kamenných stélách (tzv. sobí kameny). Používání kovů přineslo dokonalejší nástroje a zbraně, lepší úlovky a populační expanzi. Lze předpokládat formování kmenů, vznik aristokratických rodin a soupeření vlivných kmenových stařešinů. Prehistorii stepí uzavírá rozvoj čínské říše a práce prvních císařských kronikářů. První dobře popsaná kultura kmenů Siung-nu (ztotožňovaných často s Huny) je datována do 3. století před n. l.

Dějiny před zformováním Mongolské říše

Siung-nu (209 před n. l.–93 n. l.)

Čínské záznamy pocházející z dynastie Chan (206 před n. l. až 220 n. l.) hovoří o dvou barbarských a nepřátelských národech: *Siung-nu* a *Tung-chu*. Vrchol *Siung-nu* spadá do období 209 před n. l.–93 n. l. V největším rozsahu se jejich kočovnická říše rozprostírala od jezera Alakol na západě až ke Korejskému poloostrovu na východě. Na severu pak sahala za jezero Bajkal a prameny velkých sibiřských řek. Na jihu *Siung-nu* operovali v severní Číně až za systémem obranných zdí (dnešní Peking, Vnitřní Mongolsko, Kan-su, Sin-tiang a v části všech provincií na čínském severovýchodě). Hlavní sídlo jejich říše se jmenovalo Lút. Leželo na řece Orchon, odkud vedly obchodní a diplomatické trasy jižně a jihovýchodně na čínská území.

Část kmenů *Siung-nu* nejprve sjednotil Tümen s titulem *shan-yü* (titul nejvyššího vůdce nomádů užívaný do 5. stol. n. l.), jehož význam je „veliký“ nebo „nejlepší“. Územní expanzi zahájil jeho nejstarší syn Motun roku 209 před n. l. Motun byl velmi ambiciózní, ale Tümenovi to ve stáří zřejmě vadilo. Nejmenoval ho proto následníkem trůnu, ale naopak poslal jako rukojmí k sousednímu etnickému svazu Jüe-č'. Poté na Jüe-č' zaútočil a doufal, že jeho syna zabijí (in: *History of civilisations of Central Asia II.*, Ishjamts 1994: 154). Jenže Motunovi se podařilo uniknout, a dokonce přitom ukradl nejlepší koně. Tím si přeci jen vysloužil otcův respekt a jako odměnu získal území s 10 000 rodinami, kde si pak Motun vybudoval vlastní vojenské oddíly a speciální elitní jednotku vycvičenou ke slepé poslušnosti. Podle legendy museli její členové bez rozmýšlení vystřelit na ukázaný cíl, nezřídka v podobě oblíbeného koně nebo i blízké osoby. Ten, kdo nevystřelil, měl být okamžitě popraven, přitom vlastní kůň měl pro kočovného bojovníka skoro stejnou hodnotu jako blízký člověk. S pomocí této jednotky Motun zabil otce a převzal jeho titul a moc. Jako schopný organizátor rozdělil říši na východní, střední a zá-

padní část. V krajních částech ustavil nejvyšší správce a ve střední části vládl sám. I vojsko rozdělil na jednotky zvané *tümen* podle číslovky 10 000. Tümeny (podle čínských pramenů jich bylo 24, tedy šlo o 240 000 vojáků) se pak dále dělily na nižší jednotky: podle pozdějších mongolských názvů *mjangat* „tisíce“, *zút* „stovky“ a *aravt* „desítky“. Vůdci nejnižších jednotek podléhali hierarchii vůdců vyšších řádů a za svou jednotku zodpovídali hlavou. Vojáci nejnižší jednotky za sebe ručili navzájem. S železnou kázní bylo vojsko velmi efektivní a během tří let ovládlo sousední rivalský kmen Tung-chu. Motun znovu sjednotil říši a dobyl zpět vrchovinu Ordos a území, která anektovala čínská dynastie Čchin (221–207 před n. l.), jež vznikla vojenským sjednocením čínských států pod vedením prvního svrchovaného císaře Čchin Š'-chuang-tiho. Ten v období 221–214 vytláčil nomády na sever, obsadil vrchovinu Ordos a spojil jednotlivé úseky obranných zdí téměř do současné délky. Obranné pásy zdí měly bránit hlavně efektivnímu pohybu nomádů na koních a dílčím bleskovým nájezdům. Proti systematickému tlaku kočovníků nemohly pomoci. I když silní císaři jednotlivých dynastií zatlačovali nomády zpět, tito Čínu periodicky ovládali.

Říši kmenů Siung-nu oslabili až císařové dynastie Chan (206 před n. l.–220 n. l.). Siung-nu nečelili v tu dobu jen čínské expanzi z jihu, ale i národům Tung-chu z východu, Jüe-č' ze západní Kan-su a kmenům Ting-ling z jižní Sibiře. I tak byla jejich moc obávaná a ovlivňovali politiku v severní Číně. Nová dynastie Chan s nimi z počátku roku 198 před n. l. uzavřela alianční dohodu a zavázala se jim platit vysoký tribut. Za Motuna byla provdána i císařská princezna z rodiny Cchao. Stárnoucí Motun uzavřel na vrcholu moci roku 176 před n. l. smluvní mír s čínským císařem Wenem, ale o dva roky později zemřel a mír dlouho nevydržel. Motunovi následníci syn Lao-šang a vnuk Čchün-chen si na počátku vlády potřebovali vytvořit autoritativní postavení a dokázat vojenské schopnosti: vedli proti Číně rozsáhlé útoky s desítkami a v druhém případě stovkami tisíc vojáků. V období císaře Wu (156–135 před n. l.) útoky Siung-nu polevily, ale Čína jim nadále platila vysoký tribut. Siung-nu se mohli v klidu soustředit na jihozápad, kde v letech 195–162 před n. l. vytláčili kmeny Jüe-č' z Kan-su, Džungarské a Tarimské pánve z ob-

lastí bohatých oázních států. Chanští císaři si uvědomovali, že Siung-nu oslabí, jen pokud je odříznou od těchto zdrojů. Nejprve poslali několik výzkumných výprav a pokoušeli se domluvat vojenské aliance. Roku 134 před n. l. se pokusili vládat stotisícové vojsko Siung-nu do pasti a rozšířili fámu o smrti čínského velitele. Siung-nu ihned vytáhli se stotisícovou armádou a to, že na ně čeká trojnásobná přesila, zjistili až na poslední chvíli. Tím definitivně skončil vzájemný respekt i mírová smlouva, kterou uzavřeli Motun a císař Wen. Chanové pak zahájili expanzi na severozápad. Roku 127 před n. l. obasadili vrchovinu Ordos, kam kvůli sinizaci přestěhovali na 100 000 Číňanů. Desetitisíce Siung-nu se musely podřít čínské nadvládě a ve střetech zahynulo podle odhadů 80 000–90 000 vojáků. Tato čísla zní nadsazeně, ale naleziště lidských pozůstatků takto masivní nasazení lidských zdrojů potvrzují.

Po čínské expanzi Siung-nu přesunuli mocenské centrum na sever do Gobi, ale i tam se je Číňané snažili pronásledovat. Roku 121 vypravili současně různými směry dvě mohutné armády a jedna se dostala až k jezeru Bajkal. Číňané se ovšem brzy stáhli zpět, protože nebyli zvyklí na extrémní změny počasí a při tažení na sever od Gobi měli příliš velké ztráty. V souhrnu se Chanům podařilo dobýt Západní oblasti a ustavit zde prefektury. Dynastie Chan byla mocná, ale kočovníci se ukázali jako flexibilnější. Za těchto podmínek nemohla ani jedna strana vyhrát, ale ani být poražena. Výsledkem bylo hledání nové rovnováhy, i když aristokracii Siung-nu nahradil v 2. století n. l. kmen Sien-pej.

Číňané zaznamenali za dynastie Chan velký rozmach ekonomiky a Siung-nu se koncem 1. století n. l. stali jejími tributárními vazaly. Jejich moc se ve stepi začala štěpit a díky tomu sílily kmeny na periferii. Severní klan Siung-nu sjednotil na severozápadě místní shanyü jménem *Ťi-ti*. Čínské záznamy tuto vysídlenou skupinu nazývají *Kchan-ku* a informují, že se kvůli nedostatku zdrojů pozvolna přesouvala na západ. Postupně zřejmě asimilovala části lokálních etnik a vyvolala vlnu migrací, z níž mohla povstat konfederace Hunů na území dnešního Maďarska, jež pod vedením Attily dobyla část západní Evropy a na Katalaunských polích se střetla s římskou říší (roku 451).

Siung-nu přebírali od usedlých a civilizačně vyspělejších Číňanů kulturu, hedvábí, keramiku i věci každodenní potřeby. Kočovní aristokraté získávali exkluzivní čínské kolové vozy a jízdní výbavu. Nomádi jim zase na oplátku prodávali po desetitisících stáda koní. V dobách klidu zbraní se uzavíraly dohody a aktuálně slabší strana platila pravidelný tribut. Odváděné dávky připomínaly bohaté diplomatické dary, ale ve skutečnosti šlo spíš o výpalné. Tributární vztahy obvykle zahrnovaly i sňatky královských rodin. Když se Číňané v době státu Cchao pokoušeli infiltrovat mezi výbojné sousedy, byla dokonce jedna část populace pověřena chovat koně a přijmout kulturu „barbarů“, jejich odívání a způsob života. Takto se Číňanům dařilo postupně pronikat až do Kan-su a vyzvídat. Hlavní rozdíl mezi Číňany a Altajci spočíval v zemědělské a nomádské ekonomice. Bohaté zemědělské výnosy Číňanům umožňovaly mnohostranný civilizační rozvoj. Altajští nomádi měli kulturu prostšího typu, zato byli značně flexibilní. Potravinu nebo zdroje pro válečná tažení si v případě nedostatku doplňovali nájezdy do severních oblastí Číny.

Kultura Siung-nu navazovala i na umění z prehistorického období. Archeologické vykopávky a nálezy tkanin a kobereců v Nojn-úl ukazují podobnosti s kulturami Saků a centry proto-íránských kultur v západní části Centrální Asie. Jde zřejmě o důsledek staršího mísení a migrací, protože analýzy DNA kosterních pozůstatků v Tarimské pánvi dokazují směs genů západního i východního typu už v rané době bronzové. Ostatně Altajci nebyli jedinými obyvateli Mongolska. V 5. a 6. století zasáhli do západních oblastí i Skythové. Siung-nu ve své době zkoušeli zavést i písmo, které zřetelně kombinuje prvky runového písma a čínských znaků.

Sien-pej (1.–3. století n. l.)

Kmen Sien-pej nebo Sien-pi zvítězil nad aristokracií oslabených Siung-nu a v letech 155–166 rychle obnovil rozsah původní říše: na jihu až k dnešnímu čínskému městu Si-an, na severu k Sibiři a na západě až ke Kaspickému moři. Sien-pejové se kvůli asimilaci kulturně příliš nelišili od svých předchůdců (původně se Siung-nu sousedili na západě a na sever od nich

žily kmeny Š'-wej). Zachovali polohu hlavního města a navázali přímé obchodní styky s Karašahrem (Agni) v Čínském Turkestánu s populací tocharsky a íránsky mluvících Indoevropanů. Popis „korunovačního“ obřadu Sien-pejských vládců se již dost podobá průběhu volby mongolských chánů. Po silných výpadech koncem 2. století Sien-pej způsobili pád dynastie Chan (220) a rozpad čínské říše na tři království: Šu, Wej a Wu. Přitom království Wej vzniklo na severu Číny sjednocením několika nomádských kmenů – v čele stanul chán Toba-kuej z kmene Tabgač. Koncem 4. století ovládal celé území na sever od Žluté řeky (turkomongolsky *Chatan-gof*) a roku 395 se prohlásil čínským císařem (čínsky *chuang-ti*). Centrum státu Wej se nacházelo na severu současné čínské provincie Šan-si.

Žou-žan (330–555 n. l.)

Po Sien-pej vzrůstala ve stepích moc Žou-žanů nebo Žuan-žuanů. Jejich stát vznikl sloučením několika kočovných etnik. Žou-žani vedli stálé střety s mocným státem Wej, proto se jim nepodařilo obnovit původní rozsah říše. Území dnešního Mongolska zcela ovládli až roku 402, kdy založili stát Njrun, jehož hranice odpovídaly předchozím státům jen na severu. Na západě, jihu a východě se Žou-žani „stáhli“ zhruba do linií dnešního Mongolska, ale v polovině 5. století obsadili část Tarimské pánve. Některé prameny popisují Žou-žany jako potomky kmenů Tung-chu. Z čínských pramenů víme, že vládci Žou-žanů užívali titul chán (staroturecky a staromongolsky *kagan*, čínsky *kche-chan*), který od té doby přebírali představitelé většiny místních států až po Mongoly. S Mongoly Žou-žani sdíleli mnoho kulturních prvků, i když vstupy do jurt měli většinou obrácené směrem na východ, což by ukazovalo zase na vazby s turkickými kmeny. Od začátku 6. století Žou-žani přijímali buddhistické misionáře a pokoušeli se zavést písmo. Snad díky intenzívním kontaktům s oázními státy na jihozápadě postupně přecházeli od kočovného k usedlému stylu života a v posledních desetiletích navázali úzké dynastické vztahy s čínským státem Západní Wej (535–556). Nakonec je však pohltili Turkité.

Turkický kaganát (552–745)

Kmen, ze kterého vzešel Turkický kaganát, žil nejprve celé století asi v Kan-su pod nadvládou Žou-žanů, odkud musel utéct před expanzí čínského království Wej. Žou-žani Turkitům dovolili usídlit se v pohoří Altaj. V rozvoji jim určitě pomohlo, že se stejně jako pozdější Kirgizové věnovali těžbě železa a výrobě železných nástrojů. Turkický kagan Bumin (jinak i Tümen) zahájil sjednocování kmenů teprve po oslabení Žou-žanů a postupně vytvořil rozsáhlou říši. Na etnogenezi Turkitů (čínsky *Tchu-tüe*) se nejspíš podílela část Siung-nu a sousední kmeny na severu, které jsou známy z čínských pramenů jako stát *So* (Sinor 1990: 287). Buminovi se podařilo rozšířit hranice chanátu na jih o území dnešního Vnitřního Mongolska a v největším rozsahu na západ až k Aralskému jezeru. Po Buminovi vládli příbuzní Ištemi, Muchan (553–572), Taspar (572–581), Nivar (581–587) a Tardu († 603). Turkité ve stepi byli nábožensky vcelku tolerantní, ale buddhismus, který přijali Taspar a Nivar, odmítli. Na hrdinské činy jim připadal příliš jemný. Za Nivara se Muchanův syn Apa odštěpil a 583 založil Západoturkický kaganát v Tarimské pánvi, který vydržel asi padesát let; pak začal podléhat vlivu mocné čínské dynastie Tchang a poslední západoturkičtí kaganové zpravidla umírali v čínském zajetí. „Původní“ Východní Turkité spravovali území dnešního Mongolska a byli na tom podstatně lépe. Tzv. druhý Turkický kaganát začali obnovovat Elteriš (682–692), Kapghan (691–716), a zejména dva Elterišovi synové: skvělý vojevůdce Köl tegin († 731) a Bilge (také Tonjukuk; 716–734), jehož nakonec zákeřně otrávnili. Vztahy tchangských císařů a východních Turkitů byly na vysoké úrovni. Když zemřel Köl tegin, nechal mu čínský císař vystavět upomínkový chrám a Tonjukukovi poslal urozenou princeznu. Sami staří Turkité nebyli výhradními kočovníky. Část kmenů obývala lesy a vládnoucí turkojazyčná elita se zřejmě opírala o zemědělsky aktivní populaci (Sinor 1990: 313).

Dynastie Tchang (618–907) byla po smrti Bilgeho velmi silná, ale na úpadek druhého turkického kaganátu měly vliv i expanze Tibeťanů a Arabů na začátku 9. století. Tchangové jen vytlačili nomády zpět na sever za obranné zdi a dále se

soustředili na dobytí Tarimské pánve. Ani výboje Arabů a Tibeťanů neměly kolonizační charakter, takže step zůstala volná pro nové aliance a hru o moc. Populace obou turkických kaganátů dosáhla vyššího kulturního stupně a používala runové i sogdijské písmo. Buddhističtí Turkité (předchůdci Ujgurů) v Tarimské pánvi užívali i tocharskou variantu indického písma bráhmí.

Nejvýznamnější turkičtí kaganové dávali vztyčit kamenné stély, do nichž nechali tesat působivé oznamy o svých vojenských činech. Moc lidí si je tehdy asi nepřčetlo, ale jazyk a psané texty se ve starém světě považovaly za posvátné. Na stélách se kaganové zaštiťovali nebesy jako například Kōl te-gin „nebi podobný a z nebe vzniklý moudrý turkický kagan“ a živým způsobem popisovali expanzi jako například na on-ginské stéle: „... náš předek Jami-kagan (= Bumin) čtyři strany (světa) přitěsnil, povalil, rozptýlil, zadával... (a pak) se turkický národ vydal kupředu na východ, dozadu na západ, na jih na Tabgače a na sever do zalesněných hor...“ Nápisy se nejvíce věnují popisům vzájemného podřizování okolních národů a kaganů. To také představovalo hlavní činnost, k níž byli lidé té doby nuceni.

Ujgurský kaganát (745–840)

Když tchangští císaři dobývali Tarimskou pánev, část Turkitů prchla zpět do středomongolských stepí, kde ovládli staré mocenské centrum na řece Orchon a založili vlastní sídlo Karabal-gasun. Ve druhé polovině 8. století zesílili natolik, že pomáhali Tchangům ve vojenských akcích a čínští císařové na nich byli několik let politicky závislí. Koncem 8. století slábnul vliv vládnoucího rodu Turkitů, ne však pověřených správců. Regent El ögäsi dokázal roku 795 založit novou vládu a rod. Vytlačil Tibeťany z Bešbaliku, kam se rozšířili roku 790, a obsadil oblast Turfanu. Do jeho smrti roku 808 zažila říše nový rozmach, ale pak začala za přispění čínských sousedů oslabovat. Ujguři podlehli roku 840 nájezdům příbuzných Kirgizů (840–924), Turfan ale ovládali až do kitanské a mongolské expanze.

Ujguři obsazovali do řady významných správních funkcí gramotné a vzdělané Sogdy, od nichž převzali písmo. Buddhi-

smus zastávala zřejmě jen část usedlé populace v Tarimské pánvi. V Sin-ťiangU Ujguři na čas přijali manicheismus, ovšem stepní aristokracie setrvala u šamanství.

Kitanové a stát Liao (907–1125)

Kitani nejspíš vznikli jako svaz hlavně mongolských a pak tunguzských kočovníků, kteří migrovali na východě a podél jižních pásů čínských obranných zdí. Podmanili si Mandžusko, Koreu a jejich vliv v Mongolsku sahal na západě k pohoří Altaj a na severu k řece Cherlen. Přesto, že šlo o Altajce, byla právě podle jejich etnonyma pojmenována Čína a Číňané v mongolštině (*Chjataq*) a části indoevropských jazyků (mj. ruské *Kitaj*). Kitani jsou podle mongolských historiků potomky kmenů Sien-pej a stejně jako oni předky moderních Mongolů. Původně vyrůstali v aliančních výbojích s dynastií Tchang a už v 7. století převzali turkické vládní tituly. Číňanům se jejich expanzi nepodařilo zastavit, protože Kitani bydleli ve vojenských osadách, které velmi pružně stěhovali. Za vůdce A-pao-ťi (872–926) začali obsazovat severní Čínu, usídlili se v En-chu (dnešní Peking) a dynastie Sung jim musela platit vysoký tribut (od roku 946 podnikali vojenská tažení i na jih od Žluté řeky). Podřídili si asi 60 místních států a v jejich rámci na 5 000 kmenů. Oslabili je až příbuzní Džurčeni, kteří část populace Kitanů přes protesty násilně asimilovali. Část nespokojených kitanských ozbrojenců se pak vydala na západ, kde v Turfanu a části Tarimské pánve vytvořila stát Černých Kitanů (Kara Kitan nebo Západní Liao) existující do roku 1211.

Vůdcové Černých Kitanů vyznávali buddhismus a přijali titul *gür-chán*. Mnozí hráli významnou úlohu při utváření mongolského státu. Kitani vytvořili gramotnou vzdělanou elitu (věnovala se historii a překladatelství), kterou si najímaly i okolní národy, a proto byli v přímém diplomatickém styku s okolními Mongoly. Kitani si upravili dva systémy písma: ujgurské a čínské. Od Číňanů převzali i metodu tisku pomocí vyřezávaných matic. Z jejich jazyka se zachovalo dodnes jen několik set slov, mezi nimiž převažují slova mongolského původu a některé mongolské číslovky. Přestože zavedli začátkem 10. století rasovou politiku, aby nesplynuli s okolím, přejmutí čín-

ského systému správy ani počínštění v dalších oblastech života se nakonec neubránili. Svou dynastii pojmenovali Liao podle řeky v jižním Mandžusku.

Džurčeni a dynastie Ťin (1115–1234)

Džurčeni jsou z pramenů známi od 10. století a lze je jednoznačně řadit k Tunguzům. Zpočátku žili v područí Kitanů, kteří je z části přesídlili na Liao-tungský poloostrov a nutili jejich dívky k sexuálním službám. Jinou část Džurčenů si zpočátku podřídila čínská dynastie Sung. Kitany porazil až Džurčen A-ku-ta (1068–1123), který se roku 1115 po čínském vzoru vyhlásil císařem. Jeho následník císař Tai-cung (1123–35) obsadil velkou oblast severní Číny až po Kchaj-feng. Džurčeni se pak poměrně rychle počínštili, zachovali si ale vojenské celky desetitisíců domácností. Díky rozsáhlým výbojům na své území zaveklí velké množství otroků a zajatců z jiných etnik.

Džurčeni převzali v první polovině 12. století po vzoru Kitanů dva systémy písma, koncem století ale používali spíše čínské znaky. Jejich mluvený jazyk se nejčastěji považuje za předstupeň mandžuštiny. Počínštění Džurčeni po ovládnutí Mongoly (1234) postupně splynuli s čínskou populací; ostatní žili dále loveckým způsobem života v lesích – a právě od nich odvozovali svůj původ i pozdější Mandžuoové. Vojenská elita Džurčenů se podle praxe přidala k vítězné multietnické mongolské armádě. Džurčeni a Kitani celkově zatlačili dynastii Sung (960–1279) na jih a rozdrobením státnosti v severní Číně umožnili Mongolům její postupné dobytí.

Formování mongolských kmenů

Patriotičtí mongolští historikové odvozují Mongoly už od Siung-nu nebo od Sien-pej. Jazykově to s jistotou potvrdit nelze, ale z jejich kmenových svazů museli vzejít už jen z logiky věci. Státy, které po sobě v Mongolsku následovaly, vždy pokryly prakticky celé území. Vítězové pohltili tu část populace, kterou nevyhnali nebo nevyvraždili. Nový politický útvar obvykle zakládal dříve méně významný nebo okrajový kmen: pokud byli jeho příslušníci nepočtení a jejich vliv vzrostl díky aliancím, časem přijímali kulturní zvyky sousedů a asimilovali se. Takže když německý mongolista Weiers (1997: 31) prozkoumal čínské prameny, konstatoval, že Mongolové vzešli buď ze skupin mongolsko-turkických nebo mongolsko-tunguzských nebo mongolsko-š'-wejských. Zní to trošku vtipně, ale takhle to ve stepi chodilo, protože kočovní Altajci neměli dlouhodobě stabilní populační jádra.

Kmeny v Mongolsku ve 12. století obývaly lesní a stepní zóny. V lesích poblíž řek žili *Ojrati*, *Merkité*, *Chorin-Tumati* a živili se sběrem plodů a lovem zvěře i ryb. Stepi obývali hlavně *Najmani*, *Kerejti* a *Tataři* a většinou pásli stáda dobytka. Zvláště zajímaví jsou Tataři, podle kterých je dnes pojmenován jeden z turkických národů v Ruské federaci (1,5 milionu osob). V Mongolsku se ale takto dřív jmenovaly i mongolozjazyčné skupiny. Například Kerejti se jednu dobu nazývali Černí Tataři. Nebo Urianchajci v Jižní Sibiři nepásli „civilizovaně“ stáda, ale živili se lovem. Pastevci jim proto říkali Divocí Tataři. Anebo Bílí Tataři pásli stáda na jihu pouště Gobi podél Velké čínské zdi a díky kontaktům s jinými počínštěnými nomády přijali čínský způsob života, odívání, úřední tituly a vytvářeli si dvorská sídla.

V době počátků mongolského státu (1206) obýval zakladatelský kmenový svaz *Chamag Mongolů* oblast pohoří Chentej a povodí řek Onon a Cherlen ve středovýchodním Mongolsku. V jejich bezprostřední blízkosti žili na východě *Onggirati*, na jihu a východě 10 kmenů *Tatarů*, lidé kmene *Cu-pu*, *Onguti* a *Kitanové*. Severně žili v těsném sousedství s Chamag Mongoly *Tajčiuti*, a od nich na severozápad *Urianchajci*. Po-

vodí řeky Orchon obývaly 3 kmeny *Merkitů* a u řeky Selengy a jezera Bajkal žili *Bargúti* a kmen *Bajad*. (Později v době výbojů vystřídali u Bajkalu Bargúty *Burjati* a i Urianchajci s Tajčity se museli přesunout více na sever.) Na západě Mongolska žili za jezerem Chövsgöl *Ojrati*. Rozsáhlé oblasti středozápadního Mongolska obývali v širokých severojižních pásech *Kerejti* a *Najmani* (ti druzí v překladu „osm kmenů“ sídlili více na západ od Kerejtů a byli z části turkičtí). Na pomezí mongolského areálu ještě žili *Kirgizové* na Jeniseji a *Kara-kitani* ve Východním Turkestánu.

V Mongolsku se ovšem mohli usadit i skupiny indoevropských uprchlíků z východních oblastí Tarimské pánve. Zdejší bohaté oázy se stabilním zemědělstvím se snažilo ovládnout mnoho okolních států a masakry tu nebyly vzácností. Indoevropanům mohli být příbuzní i Jenisejští Kirgizové. Obecně tvořily část populace Mongolska vedle samotných Mongolů turkické národy a na východě předkové Tunguzů. Z dalších států ovlivnil vznik mongolské říše počínštný chanát Tangutů (990–1227) a čínská dynastie Sung, kterou Kitani a Džurčeni zatlačili na začátku 12. století na jih (po vládě tzv. Severní Sung 960–1126 nastoupila vláda Jižní Sung 1127–1279).

Temüdžin – Čingischán a vznik Mongolské říše

Většina popisů Čingischánova života se opírá o nejstarší mongolský text *Tajné kroniky Mongolů* (mongolsky *Mongyolun niuča tobčan*). Životopisný materiál, který byl zapsán nedlouho po Čingischánově smrti původně v ujgurském písmu, se dochoval ve fonetickém zápisu čínskými znaky až z konce 14. století (snad pochází z kronikářského období, které začíná za dynastie Jüan, za Togontömöra) a v tomto mezidobí do textu pronikly i některé mytické prvky. Přestože z textu nelze vždy vyčíst přesná data, jedná se o nejbohatší a mimořádně zajímavý mongolský zdroj o historii Mongolů a navíc je k dispozici v českém překladu od Pavla Pouchy z roku 1955.

V širším kontextu víme, že kmeny na jihu Mongolska žily koncem 12. století pod nadvládou džurčenské říše Liao, anebo s ní udržovaly tributární vztahy. Místodržiteli z pověření Džurčenů měli být i Čingischánovi příbuzní a jeho strýcové získali čínské vojenské tituly. Zakladatelský kmenový svaz *Chamag Mongol* vedli Čingischánovi předkové a podle *Tajné kroniky Mongolů* stanul v jeho čele Chabul-chán, Čingischánův praděd. Chabul-chánův rod byl dosti rozvětvený, takže přes aristokratický původ nemělo mnoho jeho potomků možnost dostat se do nejužšího vedení kmene a po chánově smrti se rozpoutaly bezvýsledné spory o nástupnictví.

Temüdžin se narodil okolo roku 1161 v klanu Bordžigin v kočovné skupině Tajčiutů. Jeho otcem byl vnuk Chabul-chána Jesügej a matkou Höelün. Jesügej se jako vojenský vůdce významně v boji s sousedními Tatary a získal titul *bátar* (v klasické mongolštině *bayatur*), tedy „hrdina“ či „válečník“. Tataři pochopitelně vnímali Jesügejovy udatné činy jinak. Když s nimi později vyjednával a přijal jejich pozvání k hostině, přimíchali mu do jídla jed. Jesügej zemřel na následky otravy okolo roku 1171. Tajčiuti pak Höelün kvůli jejímu nízkému vlivu a celkovému nedostatku potravy opustili a ponechali i s dětmi a jedním starcem bez ochrany a dobytka na pospas přírodě. Höelün musela sbírat kořínky, cibulky a děti chytaly ryby. Tak

tak se jim podařilo přežít. Ovšem když vyrostli a zesílili, Tajčuti museli řešit otázku hrozící odplaty. Temüdzina podle Tajné kroniky raději preventivně zajali, ale protože byl asi již v mládí nadán osobním kouzlem, podařilo se mu získat důvěru několika lidí a s jejich pomocí uprchnul.

Temüdzinovi velmi pomohl sňatek s Börte, který rodiče dohodli již v jeho útlém dětství. Přitom hrozilo, že budoucí tchán nebude chtít vydědence přijmout, ale Temüdzin na něj dobře zapůsobil. Díky sňatku se stal členem tchánovy rodiny a přijali ho zpět do pastevecké společnosti. V osobě tchána získal Temüdzin i první významnou záštitu a začal si vytvářet postavení. Byl bystrý a ctízádnostivý, vycvičil se v pozorování a většinou hned v zárodcích poznal stopy nedůvěry vlivných osob, které se snažil eliminovat. Když mu nepřátelští Merkité unesli ženu Börte, vybojoval ji zpět s pomocí dávného přítele z dětství Džamuchy, který se mezitím vypracoval na vůdce kmene Džadaran. Později Temüdzin navázal spojenectví i s vůdcem Kerejtů Wang-chánem (nebo Ong-chánem), když se mu předtím podrobila část Kerejtů. *Tajná kronika Mongolů* (1955: 83n.) o tom praví: „Potom přišel k Činggis-chahanovi ... kereitský Džacha-Gambu, aby se k němu přidružil. Když po jeho příchodu došlo k boji s Merkity, bojovali Činggis-chahan a Džacha-Gambu s nimi a odrazili je. Pak přivedl desetitisíc Tübegenů, všechny Dongchaity a rozprášený lid Kereitů, aby se poddali Činggis-chahanovi. Kereitský Ong-chan dříve za dob Jesügej-chanových s ním žil v nejlepším poměru, uzavřel s ním přátelský svazek.“ S těmito vazbami Temüdzin politicky posílil a získal respekt.

Na začátku 80. let 12. století už Temüdzinův vliv znepokojoval i blízké spojence a vzájemná podpora se měnila v soupeření. Temüdzin se neváhal odtrhnout a nechal se zvolit vůdcem vlastní skupiny. Tím vyprovokoval Džamuchu, který na něj zaútočil. Čínští analisté nazvali vzniklý střet Válkou třinácti korouhví. Džamucha zvítězil, ale Temüdzina nechal zřejmě kvůli dávnému přátelství utéct. Temüdzinovi znovu pomohl Wang-chán. Oba bojovali s Džurčeny proti Tatarům a po úspěšné bitvě u řeky Oldža (1196) získali džurčenské vojenské tituly. Džamucha považoval jejich spojení za nebezpečí, které by jej mohlo snadno ohrozit. Angažoval chány ostatních

kmenů (Tatary, Najmany, Ojraty, Tajčiuty, Džadارانy), stanul v jejich čele a vytáhl do boje. Temüdzinovi a Wang-chánovi se dařilo s Džamuchou od roku 1201 úspěšně bojovat, vyhnali ho z území Džurčenů a nakonec se musel roku 1202 vzdát. Temüdzin ho nechal popravít, ale díky dávnému spojení tak učinil alespoň uctivým způsobem, tj. bez prolítí krve. Po udušení ve zvířecí kůži nechal Džamuchu na jeho vlastní přání pohřbít jako šlechtice ve zvýšeném úbočí hory.

Temüdzinova osobní moc vzrostla, když rozprášíl čtyři významné kmeny Tatarů a obsadil na pastviny bohatou oblast okolo jezera Bujr. Tím pro změnu iritoval Wang-chána. Když Wang-chán roku 1203 rozehnal jeho oddíly, Temüdzinovi se podařilo uprchnout až na poslední chvíli. Síly sbíral daleko na severu od řeky Chalcha (mongolsky *Chalch-gol*), kde reorganizoval oddíly a navazoval nové vztahy s místními vůdci. Mezitím Wang-chán napadnul slábnoucí džurčenskou říši Ťin, jenže utrpěl zlou porážku. Temüdzin toho okamžitě využil, vytáhl proti němu s novými oddíly a zničil ho. Když si Temüdzin přidil Ke-rejty, dobrovolně se na jeho stranu přidali i Önggúti. Roku 1204 porazil Najmany a stal se vůdcem s bezprecedentním vlivem. Roku 1206 svolal k řece Onon shromáždění (*kuriltaj*) spřátelených kmenových aristokratů (*nojon*) a nechal se zvolit chánem všech Mongolů. Titul, který známe v češtině jako *Čingis*, zněl ve střední mongolštině *Tenggis*. Jeho původní význam je „oceán“, ale přeneseně znamenal „neomezený“.

Čingischán jako všímavý pozorovatel rozpoznal rezervy kmenově-vojenského uspořádání. Reorganizoval „státní“ správu a vojsko přeměnil ve flexibilní armádu. Etnickými spory roztráštěnou populaci znovu setřídil podle starého systému do desítkových, stovkových, tisícových a desetitisícových jednotek „domácností“ (tj. rodin) schopných vyslat vždy jednoho, tedy v součtu 10, 100, 1 000 nebo i 10 000 vojáků. „Okresů“ s tisíci domácnostmi bylo v době první reorganizace 95. Podle úrodnosti pastvin a hustoty osídlení určil různou velikost jednotlivých okresů a i tím se začaly stírat hranice mezi některými kmeny. Vůdci velkých okresů „tisíců domácností“ byli obvykle kmenoví *nojon*i. Kočující rodiny se pod jejich správou nemohly libovolně stěhovat: naopak musely být k dispozici a na rozkaz pohotově vyslat vojáky.

Čingischán měl 4 syny a 4 mladší bratry. Říši rozdělil na levou, pravou a střední část. V krajních částech nechal správu synům a bratrům, v konkrétních okresech celků rodin jim pak podléhali místní nojoní. Střední oblast zůstala vyhrazena pro Čingischána. Jednotlivá území se dále rozdělila na levá a pravá křídla v čele s dalšími veliteli. Čingischán si vytvořil i elitní oddíl osobních ochránců (*kešig*) s 10 000 muži, mezi něž naverboval syny všech podřízených nojonů a vůdců významných regionů. Tím si celkově zajistil loajalitu a poslušnost. Spolu se zavedením psaného zákoníku (*jas*) vznikl efektivně provázaný systém státní správy a donedávna rozhádaní aristokraté najednou podléhali výkonnému vojensko-politickému aparátu.

Čingischán se zajímal i o kulturní elitu. Jako negramotný si značně vážil vzdělaných a obvykle charismatických nábožensky činných osob. Obklopoval se jimi a respektoval jejich rady. Jeden z šamanů jménem Chöchöčü ale dokonale zneužil jeho důvěru, izoloval ho a stylizoval se do role výhradního rádce. Podle tradice to Čingischánovi vyčítala už i matka Höelun. Když Čingischán zjistil, že Chöchöčü nabádal jednoho z jeho bratrů k převzetí moci a sliboval mu podporu, nechal vrchnímu šamanovi před shromážděním významných osob pro výstrahu zaživa přelomit páteř.

Zahájení výbojů

Poté, co byl zvolen chánem (1206) a konsolidoval svou moc, se Čingischánovi rychle podrobovaly okolní národy: dobrovolně nejprve roku 1207 Kirgizové, 1209 Ujguři a roku 1211 kmeny Karluků. Další k tomu přinutil diplomacií a vojenskou anexí. V letech 1205–07 bojoval s Tanguty, kteří se roku 1209 vzdali a přistoupili na odvádění tributu (velbloudi, zboží a výměna dívek aristokratických rodů).

Čingischán zprvu sám platil tribut džurčenské dynastii Ťin; vzepřel se teprve roku 1210 po smrti císaře, kdy se správy chopil původem jen úředník Wej-šao. Po úporných bojích roku 1213 u Chuej-che-pao a na hoře Ťin pronikly vítězné mongolské jednotky do severočínské nížiny a okolí dnešního Pekingu, kde se zmocnily značného bohatství. Samozvaný císař Wej-

-šao utekl na jih ke Kchaj-fengu. Od roku 1217 byl boji v Číně pověřen Muqali (vzdorující Ťin dobyl až okolo roku 1234) a Čingischán zahájil výpravy dál na západ: 1218 porazil Kara-kitany a postupně začleňoval poražená vojska, takže od roku 1219 disponoval armádou s 200 000 vojáky. Od roku 1219 dobýval etnicky pestrý Chórezm, kde šáha Aláddina Muhhama oslabovaly mocenské ambice hlavního kalifa a šáhovy vlastní matky Terken-chatun. Chórezmijské vojsko stejně jako později stará Rus nevyvinulo jednotný odpor a bránilo jen jednotlivá města. To Mongolům maximálně vyhovovalo. Pohybovali se volně na dobývaném území a v klidu připravovali obléhání.

Mongolové úmyslně děsili protivníky tím, že se do útoku vrhali se sborovým řevem, stříleli hvízdající šípy a v noci schválně zakládali obrovský počet táborových ohňů, aby vyvolali dojem, že jich je mnohem víc. Občas i prokopali nový kanál řeky, kterou vyplavili obléhané v pevnostech jako kotata. Města padala jedno po druhém. Když někteří obránci zvolili nečestné taktiky boje (například vyhlásili příměří a na blížící se Mongoly zaútočili, popřípadě popravovali vyslance) trestali to Mongolové bez výjimky masakrem. Těžké zrady se dopustil mj. Chórezmšáh, který nechal roku 1218 popraviti nejen 450 mongolských obchodníků, ale poté i zvláštní emisary, kteří si přijeli pro omluvu. Poté, co padl do mongolských rukou po bitvě u Otrarů (1219), zemřel zvláště nepříjemnou popravou: do očí, úst a na obličej mu nalili do žhava roztavené stříbro.

Roku 1220 byla dobyta Buchára, Samarkand, Urgenč a další centra. Vládnoucí Aláddín Muhhammad uprchl na ostrov v Kaspickém moři, kde zemřel. Jeho nástupce Džalál-ad-dín Chórezmšáh později raději také uprchnul. Roku 1220 Mongolové okupovali už Krymský poloostrov, 1221 Chórasán a místo Chórezmšáha dosadili správce Daruqačiho. Roku 1223 Mongolové stáhli hlavní vojska z Chórezmu a 1226 je nasadili proti odbojným Tangutům. Pak připravovali alianci s čínskou dynastií Sung proti džurčenským Ťinům. Jenže 12. července (podle jiných zdrojů 16. srpna) 1227 Čingischán zemřel. Když jeho potomci dobyli Čínu a vyhlásili dynastii Jüan, prohlásili ho zpětně císařem. Čingischána pohřbili s obrovskou výpravou, ovšem neznámo kde. Podle tradice popravili nejprve všechny, kteří

se podíleli na uložení ostatků, a pak i všechny popravčí, takže nezůstal žádný přímý svědek. V Mongolsku i ve Vnitřním Mongolsku v ČLR je několik míst, kde je Čingischán uctíván, ale skutečné pohřebiště mongolští archeologové stále hledají, nyní i s nasazením nejmodernější techniky a ve spolupráci s archeologickými týmy ze zahraničí.

Kulturní rozvoj

Čingischán zaměstnával mnoho cizích vzdělanců, kteří mu pomáhali říši pozvednout. Patřili k nim například Je-lü Čchu-cchaj a Ujgur Tata Tonga, kteří se podíleli na úpravě ujgurského písma pro mongolštinu. Čingischán nebyl výhradním přívržencem nějakého náboženského směru a setrval u šamanistické úcty k nebesům. Náboženské směry asi považoval za kulturní hodnotu a praktický jednotící prvek, protože náboženští představitelé bývali gramotní. Různá náboženství mezi Altajci koexistovala již od 10. století (buddhismus, křesťanství, islám nebo nestoriánství). Samozřejmě se nejednalo o kultury v plném smyslu slova, ale jen o to, co byli misionáři schopni představit a předat. Běžně přitom působili jen mezi nobilitou. Představitelé různých náboženství střídavě působili u mongolského dvora a po ovládnutí Číny k nim přibyli i taoisté. Díky náboženské toleranci směli po mongolském území cestovat také evropsí misionáři. Mongolové jim zaručovali ochranu a často i doprovod.

Ovládnutí Střední Asie znamenalo rozšíření obchodních vztahů na celou síť tzv. hedvábných stezek. Značně se zvýšila personální výměna mezi východem a západem a jedním z výsledků bylo i to (byť se o tom příliš nehovoří), že se Evropané od Číňanů časem naučili tisknout knihy. Do Střední Asie naopak našlo ve velkém cestu luxusní zboží z Indie, Perzie a od Arabů. Často se však zapomíná, že tzv. *pax mongolica* byl ustaven mocensky. Totální likvidace jednotlivých sídel, kde se místní panovníci nepodrobili, znamenala vyhlazení 10–30 % populace v jednotlivých státech a v souhrnu šly ztráty lidských životů do desítek milionů. Vnitřní provázanost mongolské říše Čingischán zajistil zavedením jezdecké poštovní služby (*örtön*) s pravidelnými stanicemi pro výměnu koní. Po-

řádek zajišťoval psaný zákoník (*jas*). Střední mongolština se stala „latinou“ ovládaných území, i když Mongolové netvořili ani procento populace.

Říše po Čingischánovi

Čingischán sám rozdělil území mezi své čtyři syny. Nejstarší a příliš prchlivý Džochi nedostal střed říše, ale Rus a oblasti na západ od řeky Irtyš. Kvůli předčasné smrti teritorium převzali až jeho synové Orda a Bat, v české historické literatuře známý jako Batů. (Později vznikly na jejich území chanáty Bílá a Zlatá horda.) Druhý syn Čagataj obdržel Střední Asii a severní Írán, kde vznikl Čagatajský chanát. Ögödej nejdříve dostal oblasti řek Chobok a Emil, později obsazoval Čínu. Nejmladší Toluj měl spravovat centrální část.

Čingischánovi synové ctili otcův odkaz a pokračovali po jeho smrti ve společných výbojích do Číny, Persie, Bagdádu, Malé Asie, Byzance a Sýrie. Zděděná území ovšem spravovali nezávisle, což jednotu impéria do budoucna oslabilo. Roku 1229 zvolili novým všemongolským chánem Ögödeje, který nechal vybudovat zděné sídlo Karakorum. V letech 1237–42 stannul v čele tažení na západ Džochiho syn Bat a přes Rus, Polsko a Uhry se s částí vojsk dostal až na Moravu a do Slezska, kde v roce 1241 proběhla pro Mongoly neúspěšná bitva u Lehnice.

Většina asijských vojáků, kteří táhli na západ, měla spíše turkický původ a pocházela z porobených kmenů ve Střední Asii. Středověcí kronikáři podle nich označovali všechny mongolsko-turkické hordy jako Tatary. Kromě skutečných válečných akcí Mongolové podnikali i výzvědné cesty a nechávali o sobě šířit divé zvěsti, aby uspíšili kapitulace. Probouzely obrazotvornost a na Moravě daly vznik legendě o bitvě u Olomouce, k níž mělo dojít po porážce u Lehnice, odkud prý Tataři táhli přes Jeseníky na jih. Kromě pověstí na Olomoucku se o události píše i v básni Jaroslav v podvrženém *Rukopisu Královédvorském*: „Tataři se v Polsce rozložili, blíž a blíž plenili všechny kraje, dodrali se lítě k Olomúci! Bída začne větší po krajinách, nic nebylo jisté před pohany.“ Čechové pak v pověstech údajně dokázali Tatary porazit díky udatnosti Jaroslava ze Šternberka. Českých křesťanů mělo bojovat asi 12 000 a po-

važme jejich hrdinství, když stáli proti přesile 200 000 pohanů a u Olomouce a na Chlumci jich nejméně 100 000 zabil! (Svoboda 1946: 32, 87) Možná, že nějaký ten český rytíř potkal asijského zvěda, ale mongolská vojska se stáhla kvůli nutné účasti velitelů na volbě nástupce právě zemřelého velkého chána Ögödeje, po němž chvíli vládla jeho žena a intrikami nechala zvolit jejich syna Gūjuka (1246–1248). Pak přestali být nojoni zcela jednomyslní v názoru na další nástupce a říše se začala vnitřně drobit. Roku 1251 byl chánem zvolen Möngke a o nástupnictví bojovali jeho bratři Arig-böch a Chubilaj.

Vítězný Chubilaj přenesl hlavní sídlo z Karakorumu v centrálním Mongolsku do Ta-tu (dnešní Peking). Převzal pod přímou správou celou Čínu, prohlásil se císařem a vyhlásil novou dynastii Jüan (1279–1368). Mongolská nadvláda v Číně skončila po necelém století díky protimongolskému povstání a vzpouře rolníků sužovaných vysokými daněmi a neúrodou po přírodních pohromách. Celistvost mongolské říše oslabili i západomongolští Ojratí, kteří začali vystupovat nezávisle a s přesunutím centra říše do Číny nesouhlasili. Po vytlačení Mongolů z Číny se Ojratí na čas propracovali i k chánskému titulu a říše se dál tříštila. V 16. století ještě Mongolsko sjednotil Altan-chán (1557–1582), který v Tibetu podpořil instituci dalajlamů. Od té doby se mezi Mongoly šířil tibetský buddhismus. Posledním tradičním mongolským státním útvarem byl Džungarský chanát. Následující přehled vlády jednotlivých chánů vychází i z čínských pramenů. Tradice se odvozuje od *Zlaté kroniky* (Altan tobči), u Mongolů téměř posvátného textu ze 17. století, který líčí genealogii chánů do podřízení Mandžučům. Jména chánů mají podle mongolských, čínských a tibetských historických pramenů mnoho variant a výklady životopisů si mnohdy odporují. V závorkách následuje období vlády, u nejvýznamnějších chánů s hvězdičkou i rok počátku života. (Ten podle tradičního asijského pojetí začíná početím, nikoli až porodem.)

Linie chánů

Ögödej-chán (* 1186, vládl 1229–41). Čingischánův syn, druhý všemongolský chán a posmrtně císař Tchaj-cung. Od mládí se účastnil válečných výprav a v boji s Kerejty utrpěl zranění. Čingischán mu značně důvěřoval, sděloval mu pokyny ohledně další strategie a nechal ho vést důležitá tažení. Při bojích s Džurčeny (1211) obsadil část Vnitřního Mongolska a území okolo pohoří Tchaj-chang. Za odměnu získal i část dnešní Ujgurské AO Sin-ťiang. Roku 1219 byl jmenován Čingischánovým následníkem a z jeho rodu měla pokračovat i linie dalších nástupců. Nástupnictví ale bylo pouhou nominací. Chána volilo teprve slavnostní shromáždění významných nojonů, v Ögödejově případě 2 roky po Čingisově smrti.

Ögödej získal rychle respekt a vytvořil si dvorské prostředí s aristokratickou etiketou. Posílil obchod mezi hlavními sídly a daně vybírali lidé místních etnik. Administrativa začala napodobovat čínský (konfuciánský) model se systémem státních zkoušek a roku 1233 nechal založit i jazykové učiliště pro výuku čínštiny. Další výboje vedli i Ögödejovi synové. Batu a Gүjүk táhli na západ, Kүtan a Kүcү na jih. Džurčenskou říši Ťin Mongolové postupně dobývali v letech 1231–34. Batu si po roce 1230 podrobil část Ruska, zpusťošil východní Polsko a táhl přes Moravu do Uher, kde předtím rozdrtil Maďary v bitvě u Slané; do Asie se vrátil až po zvěsti o smrti Ögödeje. V Povolží pak založil chanát Kypčaků známý jako Zlatá horda. Útvar existoval do 15. stol a členil se na gubernie spravované *baskaky* – vojenskými vládci. Ruská knížata musela platit Zlaté hordě daně.

Sám Ögödej většinou zůstával v centru říše a dohlížel na budování Karakoramů. Roku 1238 nechal uspořádat první zkoušky k výběru vzdělaných úředníků. Úspěšní absolventi jakéhokoli původu se stali součástí aristokracie a získali úřední funkce. Za vlády Ögödeje se zakládala sídla a napajedla pro dobytek v severním pásu Gobi, což zlepšilo místní ekonomiku. Podle čínských kronikářů to měla být pro Mongoly doba klidná a plná prosperity (při ziscích z doboyačných tažení není

Toto je pouze náhled elektronické knihy.
Zakoupení její plné verze je možné v
elektronickém obchodě společnosti eReading.